

AARE LAANEMÄE

Ussipesa
Tõnismäel

ja teisi meenutusi

Toimetaja Helle Tiisväli
Kaane kujundaja Lemmi Kuulberg
Küljendaja Erje Hakman

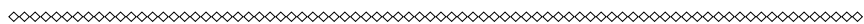
© Autor ja kirjastus Argo, 2015

www.argokirjastus.ee

ISBN 978-9949-527-40-3

Trükitud Tallinna Raamatutrükikojas

SISUKORD

SISSEJUHATUSEKS.....	5
TÖNISMÄGI 16.....	14
Kurja kuulsusega maja ehitusloost.....	14
Karl Säre lühike valitsemisaeg (1940–1941) ja tema isiku mütologiseeritud saatusest.....	17
Tõnismägi 16 valitakse asupaigaks Saksa Julgeolekupolitseile ja SD-le Eestis	28
Kaks esimest okupatsiooni minu lapsepõlvemälestuses	42
Aastast 1945 Tõnismägi 16 taas EK(b)P Keskkomitee allasutuste käsituses. Vabariiklik Parteikool <i>contra</i> Partearhiiv.....	45
Uueks tulijaks (1952) osutub EKP Keskkomitee Partei Ajaloo Instituut. Pilguheit instituudi ajaloole.....	53
LASEN END ANGAŽEERIDA „USSIPESSA“ (1984).....	63
Äng ja masendus.....	71
PAI kui NLKP KK Marksismi-Leninismi Instituudi (IML) filiaal ...	84
Järelehüüdest legendaarsele parteiveteranile Richard Majakule.....	89
Olmeprobleemide virvarris.....	92
Kilde ja meenutusi konverentsidelt ja istungitelt	96
Riigipöördekatse või revolutsioon või ülestõus või mäss? Segadused selle sündmuse 60. aastapäeva tähistamisel.....	99
Hendrik Alliku eksprompt-esinemine instituudi teaduskonverentsil.....	106
PAI teadusuuringute struktuurist. Nõuan sotsioloogia eluõigust	110
„Naisvangid“	114
Meenutusi uutest ja vanadest nõukogulikest tavadest.....	116

Probleemid korterite jagamisel	120
Vastuvõtust Tartu Riikliku Ülikooli rektori juures ja mis sellele järgnes	123
Vanemteadur Ellen Plotniku pretensioonika pealkirjaga doktoritöö kaitsmise lugu.....	126
Leninliku pärandi probleemidest.....	129
Minu tegemistest väljaspool PAI-d.....	133
Valmib monograafia „Vaimse kultuuri formeerumine“ käsikiri (1986)	139
Järjekordne tüli keskkomiteega EKP ajaloo ülevaate 4. osa pärast	148
Hilisõhtused „arhiivivestlused“ Johannes Käbiniga. Karl Vaino läheb neist kuuldes marru.....	152
Süüdistuste litaania	158
 HÜPOHONDRIA KÖIDIKUIST VABAKS	
JA USSIPESAST VÄLJA	164
Doktoritöö saab valmis	164
Kohtumistest <i>embajador</i> Vaino Väljasega	173
Tagasi algusesse. Tõnismägi 16 läheb asukatest tühjaks	182
 LÕPETUSEKS	 185
 VALITUD KIRJANDUS	 187
 ISIKUNIMEDE REGISTER	 192

SISSEJUHATUSEKS

Ühel 1984. aasta sügispäeval olin Tallinna Magdaleena Haiglas, tollases IV-s, nn „parteihaiglas“, külas legendaarsel parteiveteranil Richard Majakul mõni nädal enne tema surma. Vangilaagrite õudusi kogenud kindlameelne ja aus mees äratas lugupidamist. Enamus mu teadmisi ja muljeid temast pärines meie omavahelistest jutuajamistest EKP Keskkomitee söökla lõunalauas. Ta oskas alati õiget nõu anda. Ka argistes ja pisiasjades. Usaldasin teda tõsiselt ja minu meelest sõbrunesime. Kord õpetas ta mind isegi sööma rannavetest püütud siiga mustal leival. Samas, kuigi tundsin Majakut juba ammu, ei teadnud ma temast kaugeltki kõike. Ei oska enam öelda, kas teadsin sedagi, et Majak polnud sünni-, vaid algsest varjunimi põrandaaluse revolutsioonilise tegevuse ajast. Räägin selles raamatus Richard Majakust veidi veel.

Seekord ei tulnud ma tema palatisse siiski mitte niisama juttu vestma, vaid mul oli ka tagamõte. Olin end mõni aeg varem lasknud järelemõtlematult nimetada EKP KK Partei Ajaloo Instituudi direktori kohusetäitjaks. Olen oma mälestusteraamatus „Kümme aastat Valges majas“ (2013) maininud mõningaid vigu selle instituudi eelmise direktori Aleksander Panksejevi juhtimistegevuses, mis aga polnud muidugi seda väärt, et teda vallandataks. Võimalik, et Karl Vaino tahtis temast kui Johannes Käbini soosikust lihtsalt vabaneda. Panksejev oli oma nimele vaatamata muide eestlane. See selleks. Oma uuel ametikohal võtsin igatahes esimese asjana ette visiidi haiglasse Majaku juurde. Valik polnud juhuslik. Majak oli pärast pikki vintsutusi Stalini-aegseis vanglais ja sunnitöölaagreis ka ise aastatel 1956–1973 töötanud sama instituudi direktori asetäitjana ja parteiarhiivi juhatajana. (Vt Omade juures vangis. Richard Majaku mälestusi vangilaagritest. Koostanud Küllö Arjakas. Tallinn, 2012, lk 64.) Seetõttu

tundis ta tolle maja olusid ja atmosfääri hästi. Just Richard Majaku suust kuulsin tookord esmakordselt iseloomustust aadressil Tõnismägi 16 asunud keskkomitee allasutuse kohta, mida olin asunud juhtima – „Ussipesa!“.

Peagi võisin ka ise veenduda, et instituut väaris seda nime. Majaku arvates olid asjad seal sääraseks kujunenud Panksejevi kauaaegsel direktoriks oleku ajal, alates 1960. aastast, mil instituudi teadurite hulgas olla valitsenud hirm, usaldamatus, üksteise peale kaebamine ja ebakindlus. Ebakindlus ka oma töökoha pärast, mis oli paljudele neist väga tähtis. Võimaldas see ju lisaks teatud „kõrgemale“ imidžile ja suhteliselt suurele palgale ka mõningaid otseseid soodustusi – lühemat korterijärjekorda, krunti instituudi suvilakooperatiivis, oma väitekirja lihtsamat, sama maja seinte vahel kaitsmist ja artiklite tunduvalt kergemat avaldamist, Valge maja nn „pühadepakkide“ saamist, juhtivtöötajail ka keskkomitee hästivarustatud söökla kasutamist jmt. Usaldamatussuhted ja salatsemine ning ülemuste ees pugemine olid aja jooksul paljudele vanematele olijatele niivõrd omaseks saanud, et seda võeti kui midagi iseenesestmõistetavat ja paratamatut. See maja, Tõnismägi 16, oli ühe teise selle endise töötaja Urmas Sõgeli sõnul nagu üks „suur õnnetus“. Oli see ju väheseid kohti, kuhu varem partei tippnomenklatuuri kuulunuil, aga eluga pahuksisse sattunuil ning oma varasema positsiooni taastamislootustes Valge maja ees kannuste teenijail oli võimalik tööle minna. Muidugi polnud nad majas enamuses, kuid just nemad kandsid suuresti seda „ussipesale“ omast vaimu.

Just selle ohu eest püüdis haiglavoodis lamav mees mind hoiatada, lootes, et löön n-ö „õhu puhtaks“. Kahe käega minu kätt surudes sosistas ta kähiseval häälel: „Ära enam kunagi lase Panksejevit ja Lebbinit majja!“ Kahjuks ei võtnud ma seda tema hoiatust tõsiselt. Panksejev jätkas esialgu instituudis vanemteadurina ja mõni aeg hiljem taastasin tööle ka Herbert-Armin Lebbini. Ning „ussipesa“ andis endast peagi märku... Tõsi, põhjused olid seekord teistlaadsed, kus usaldamatussuhtel oli rohkem kõrvaltähendus. Kuid just nende tõttu ei suutnud minu entusiastlikud ja mõneti liberaalsed ümberkorraldused majas (olmetingimuste parandamine, libisev töögraafik, korterite välja-kauplemine keskkomiteelt ja nende jagamine, töötajate esitamine Tööveterani medalile jm autasudele, teadlastele kõvakaaneliste töötõendite muretsemine, kohvikus sooja toidu võimaldamine jne)

panna vanameelseid mind usaldama. Või ehk panid minus nägema liiga edukat ja seetõttu ohtlikku konkurenti. Ja mul tuli keskkomitee mahitusel kokku pandud valesüüdistuse tõttu mõne aja pärast oma töökohalt lahkuda. Alles siis mõistsin, et Richard Majakul oli õigus, kui ta instituuti ussipesaga võrdles.

Olen lisaks instituudile ussipesa tähenduse laiendanud ka varasematele tolle maja asukatele. Sestap tulebki käesolevas mälestusteraamatus juttu Tallinnas Tõnismäel asunud kurja kuulsusega võimukantsist, majast Tõnismägi 16, mille ametiruumides võeti möödunud sajandi 40-ndatel aastatel Eesti rahva jaoks vastu rasked otsused. Viimaste taga seisid Nõukogude okupatsiooni aja algul Karl Säre juhitud EK(b)P Keskkomitee ja kohe pärast selle tegevuse lõppemist Martin Sandbergeri alluvuses tegutsenud Saksa Julgeolekupolitsei ja *SD Einsatzgruppe A*-le allunud *Sonderkommando 1-a* (hilisema nimetusega Julgeolekupolitsei ja SD Eestis). Kujutasid ju nemadki ohtu Eesti iseseisvusele ja parema elu lootusele.

Kurja kuulsuse säilitas maja ka hiljem, kui selle peale sõda uuesti hõivasid EK(b)P Keskkomitee allasutused. Esimesed neist olid Vabariiklik Parteikool ja Parteiarhiiv. 1952. aastal tõrjuti parteikool EKP Keskkomitee Partei Ajaloo Instituudi poolt välja. Just seda asutust hakati hiljem kutsuma „ussipesaks”. Viimase kirjele rohkem leheruumi antaksegi.

Esimeses osas vaadeldakse majas asunud, juba eespool nimetatud asutusi ja nende tegemisi, teises osas aga sealt kaasa võetud isiklikke kirjuid mälestusi. Nii reastuvadki viimases valikuliselt üksteise järel majas aset leidnud põnevamad juhtumid ajavahemikus 1984–1986, mil seal töötasin. Need aastad langesid teatavasti kokku Brežnevi stagnaaja lõpu ja Gorbatšovi „perestroika” ning avalikustamise kampaania algusega 1985. Viimasesse löi esimese mõra Tšernobõli kataastroof (1986). Avalikustamise edumeelne ja ärksam vaim jõudis instituuti siiski vaid osaliselt, piirdudes peamiselt sotsiaal-poliitiliste uuringute sektori tegevusega ja sotsioloogide uurimisgrupi ettevõtmistega. Instituudi teiste sektorite praktikas jäi see peaaegu märkamatuks. Just neis töötas aga rohkem vanameelseid, kes ka minu elu keeruliseks tegid. Nendele oli kõige olulisem ustavus Moskvas asuvale keskinstituudile – NLKP KK Marksismi-Leninismi Instituudile (IML) ja Karl Vaino kamariljale EKP KK Valges majas, kes samuti perestroika olemust ei mõistnud või ei tahtnud mõista. Ning uuesti kordus see,

mis tegi majast *ussipesa* – Valgesse majja pealekaebamine, uuendustele vastuseis või nende ignoreerimine, salatsemine ja urgitsemine, vastastikuse usalduse defitsiit. Kahjuks ei õnnestunud mul seda äraspidist vaimu murda. Ilmselt ka seepärast, et keskkomiteele taoline olukord sobis: lõhestunud seltskonda oli kergem juhtida, selle erinevaid pooli teineteise vastu mängides.

Ussipesa on antud juhul teadagi metafoor. Selle sõnaga tähistatakse ohumärki, midagi hirmuäratavat ja saladuslikku, mida tuleb karta ja millest eemale hoiduda. Maailma rahvastel on arvukalt legende ja müüte ussikuningatest ja ussipesadest. Maosümbol ongi üks tähendusrikkamaid loomsümboleid. Mao erinevaid kujutisi joonistati juba paleoliitikumis kaljudele ja põdrasarvedele. Emblemaatilisel on madu allilma ja pimedusega kokkupuutes külmavereline, salatsev, vahel mürgine ja võimeline alla kugistama küllaltki suuri loomi. Seejuures on madu kujutatud kahetisena – nii loojana kui ka surma ja kaose võrdkujuna. Madu ravimise tähenduses sai hiljem teatavasti meditsiini embleemiks. Lääne folklooris on maosümbolika enam negatiivse värvinguga. Viimast pidas silmas ka Majak, kui rääkis *ussipesa* ohtlikust tähendusest inimsuhetes. Kuid midagi ussipesa sarnast võib meil kohata reaalselt ka looduses, seda näiteks kevadeti rästiku sigimisaajal. Pean silmas rästiku pulmamänge. Olen neid lähedalt ka ise pealt näinud, see oli hirmuäratav. Pilt avanes juhuslikult minu maakodu läheduses, ühe varemeis maja keldri lähedal tikripõõsaste all, kus rästikud oma maotantsu etendasid. Vaatepilt, mis võikalt väänlevate maokehade graatsilistest liigutustest ja seda saatvast hoiatavast sisinast avanes, pani tahtmatult taganema. Nähtut inimsuhetesse üle kanda saab vaid tinglikult, kui vaistlikult ohtu tajutakse.

Kas just ussipesa tähenduses, kuid saatuse tahtel on Tõnismäes varengi nähtud ohumärki. Seda eeskätt tema strateegilise asendi tõttu, mis ilmnis keskaegsete sõdade käigus. Seal oli kahuritest kerge vanalinna tulistada, mida Liivi sõja ajal ja ka pärast seda tehti. Eks seepärast rootslased Tõnismäge tasandasidki. Varem oli see olnud palju kõrgem. Ka on seda hiljemgi mitmel korral madalamaks kaevatud. Tegelikult kujutab Tõnismägi endast looduslikku kõrgendikku, mis ületab merepinda veidi üle 30 m. Oma nime (saksa k *Sankt Antonius-Berg*) on ta saanud Antoniuse kabeli järgi, mis kunagi vanasti asus meie hiljutise haridusministeeriumi peahoone lähedal (vt Tallinna entsüklopeedia. Tallinn, 1979, lk 303–304). Keskajal paiknes Antoniuse

mäe jalamil ka nn *Tõnismäe võllas*, kus linnas tegutsenud röövlid või kurjategijad üles poodi. Tõnismäe omapärase tähenduse kohta on avaldatud mitmeid kirjutisi. (Vt A. Loit. Inimene ja mägi. – Tuna, 2003, nr 4; R. Nerman. Venelaste rünnakute vahel löid Tõnismäe asustanud käsitöölised püsti Kaarli kiriku. – EPL, 21.11.2002.) Loomulikult ei kujutanud kõik Tõnismäe rajatised endast ohumärki. Mõned aga küll. Olude sunnil kujunes hiljem üheks selliseks teiste hulgas ka 1947. aastal sinna püstitatud Pronkssõduri monument. Ohumärki kandsid samuti hooned Tõnismägi 12, kus Saksa ajal asus Eesti Omavalitsus, ja iseenesest mõista Tõnismägi 16 ning hiljem ka Tõnismägi 16 A (keskkomitee abihooned). Sama aadressiga hoovimajas asus üksvahe ka Tallinn–Harju Prefektuuri Poliitiline Politsei. (Vt Uno Andrusson. Poliitilises Politseis ja rahvuslikus vastupanuliikumises. Tallinn, 2006.) Mida me siis Tõnismägi 16 asukatest teame?

Kui Karl Säre kui salapärase poliitiku ja karjeristi elu ja tegevust on põhjalikumalt uurinud ajaloolane Valdur Ohmann (vt Valdur Ohmann. Vendade Karl ja Artur Säre elukäigu salaniidistik. – Tuna, 2003, nr 3; EKP Keskkomitee 1. sekretäri Karl Säre arreteerimisest, reetlikkusest ja tema saatusest. – Tuna, 2001, nr 4) ja rida teisi ajaloolasi nt Jüri Ant, Mart Laar jt, siis Martin Sandbergeri juhitud repressiivorgani kõigist kuritegudest teame üpris vähe. Raamatu esimene osa lõpeb juba sõjajärgsete uute tulijate tegemiste kirjega. Ka nemad on senini leidnud vähem käsitlemist.

Teine osa on seevastu rohkem autobiograafiline, pühendatud autori mälestustele, mis kajastavad tema suhteliselt lühikest tegevusaega majas Tõnismägi 16. Neisse kahte tööaastasse (1984–1986) mahuvad meenutused instituudi töötajatest, teadustegevusest, konverentsidest, kohtumistest parteiveteranidega, majas tehtud ümberkorraldustest, aga ka lävimisest NLKP KK Marksismi-Leninismi Instituudiga kui PAI peainstituudiga ja mitmest konfliktist EKP Keskkomitee juhtkonnaga. Viimased viisidki lõpuks minu töölt vabastamiseni. Samas on antud põgus ülevaade autori ühiskondlikust tegevusest väljaspool maja, seda rohkem linnanõukogu saadikuna linna alalise kultuurikomisjoni juhtimisel ja hiljem ka Tallinna Rahvaülikoolide Nõukogu esimehena. Ka Johannes Käbini abistamisest tema mälestuste kirjanepanekul ja sellest ajendatud pahandusest.

Kolmandas osas tuleb juttu minu doktoritöö valmimisest, kohtumistest puhkusel viibinud suursaadiku Vaino Väljasega ja lõpetuseks ka Tõnismägi 16 ja selle viimaste asukate saatusest.

Nagu varasemas mälestusteraamatus „Kümme aasta Valges majas“ (2013), on ka siin sündmused esitatud eraldi lugudena ja kannavad paratamatult nostalgia märke. Vajadus nende kirjapanekuks tulenes tollal läbi elatud alandusest ja häbist, mis mulle PAI-s osaks sai. Samas on tahetud näidata ka ühe keskkomitee täisbürookraatliku allasutuse argielu, püütud mõista selle spetsiifikat ja taotlusi. Muidugi tähendab mulle meenutuste läbielamine ka omamoodi elutunnetuse korrastamist.

Kuna majas Tõnismägi 16 tegeldi valdavalt Eesti tööliklassi revolutsioonilise liikumise ajalooa, siis pole see temaatika täna enam aktuaalne. Samuti ei teata peaaegu midagi instituudi tõlkesektori ulatuslikust tegevusest marksismi-leninismi klassikute tööde (üle 20 nimetuse) väljaandmise ettevalmistamisel. Muidugi kandis kogu see töö oma aja pitsert. Kuid ka sellel on oma kultuurilooline väärtus, mida tänapäeva noor inimene ei pruugi alati mõista. Arvatakse, et nagnii on nüüd ühiskonnateadlaste ja ajaloolaste poolt hinnang selle perioodi väljaannetele ja ajastule tervikuna antud. (Vt ka Jaan Laas. Teadus diktatuuri kütkes. Tallinn, 2010, lk 378–386; Toomas Karjahärm, Väino Sirk. Kohanemine ja vastupanu. Eesti haritlaskond 1940–1987. Tallinn, 2001 jt.) Samas tekib tahtmatult küsimus – kas näiteks majandusteadlasel poleks siiski ehk tänagi mõtet Karl Marxi „Kapitali“ lugeda (üks instituudi varasemaid väljaandeid aastast 1953)? Kui jätta kõrvale nõukogude aja marksistlikud hinnangud, võib ometi ka nendega tutvumisel olla laiem teadusteoreetiline tähendus. See kehtib samuti instituudi mõnede teiste väljaannete kohta. Aus teadustöötaja ei mõelnud tollal vaid sellele, et ülistada parteid ja tõsta EKP Keskkomitee juhtide prestiiži. Muidugi leidis vanameelsete hulgas neidki. Siit erimeelsused ja vastandumine, millest raamatus juttu tuleb. Nagu juba varem märkisin, nähtus avalikustamise vaim enam instituudi sotsiaal-poliitiliste uuringute sektori töödes, kus oli esiplaanile nihkunud kaasaja ühiskonna sotsiaalse struktuuri problemaatika. Nii vaadeldakse ajalookandidaat Harry Rootsi kirjutistes, mis analüüsivad sotsiaalseid muutusi, ka migratsiooni võimalikku ohtlikku mõju demograafilise situatsiooni kujunemisel; Urmas Sõgeli artiklites Eesti maarahva sotsiaalse dünaamika arengutest leiavad aga kriitilise hinnangu mitmed etnosotsiaalsed protsessid; Mai Vöörmanni kaasaja intelligentsi kujunemise kirjelduses ilmneb püüd selle sotsiaalse grupi osatähtsust ühiskondlikus elus reljeefsemalt välja tuua (vt Tõid EKP

ajaloo alalt. 10. Tallinn, 1982). Uuenduslik vaim avaldus ka sotsioloogia uurimisgrupi (Kaarel Haav, Natalja Karotom jt) analüüsid, mida ei saa kahjuks väita instituudi partei ajaloo sektori kõigi tööde kohta. EKP enda ajalugu uuriti ikka vanas võtmes ja selle kriitikani jõutakse alles hiljem. Kuid õhus oli siiski tunda muutuste lähenemist, mis lahvas mõne aasta pärast avalikeks väljaastumisteks. Nende käsitlemine jääb aga antud raamatu ajalistest raamidest välja. Samas annab autor endale aru, et PAI tegevuse kirje nii lühikesest ajavahemikust ei saa pretendeerida instituudi ajaloole. Instituudi ajalugu tervikuna alles ootab uues võtmes lahtikirjutamist, valdavalt negatiivne taust ei tohiks teadlastele olla takistuseks.

Tagasi algusesse tulles tuleks öiendada veel üks asi, mis on seotud raamatu pealkirjaga – „Ussipesa Tõnismäel”. Selles, nagu öeldud, näeb autor peamiselt PAI-s valitsenud äraspidist, pugejalikku vaimu. Siin võib tekkida küsimus, kas siis kõik selle maja töötajad olid minu seal viibimise ajal üksnes kvisingid, pealekaebajad, salatsejad ja karjeristid? Muidugi mitte. Oleks rumalus Abe Liebmanis, Endel Orgmäes, Aigar Vahemetsas, Juhan Tammes, Harry Rootsis ja tema sektori teadurites ning samuti mitmes arhiivitöötajas nagu Rein-Aksel Oras ja paljud teised näha ebamoraalseid inimesi. Nad olid teadlased ja teadustöötajad selle sõna paremas mõttes, kes pidid siiski arvestama oma aja uurimistööle esitatavate nõuetega, ning kahjuks vahel ka keskkomitee otsuste käskudega. Eesti tööliikumise ja kommunistliku liikumise ning komsomoli ajaloo, aga ka sõjaajaloo uurimine, millega siis valdavalt tegeleti, pole ju iseenesest patt. Samas teame hästi, et tollal kirjutati võitjate ajalugu, mil arvestada tuli sageli ka otseselt parteilise ja ideoloogilise tellimusega. Ideoloogia ja poliitika ei huvitu aga tõsisest ajalooteadusest, sest ajalugu ei paku lihtsaid lahendeid ja loosungeid (vt David Vseviov. Aja vaimud. Tallinn, 2009, lk 202). Selles osas patustati instituudis mõnede teadlaste poolt küll. Kuid ma ei kavatsenud oma raamatus arutleda teadlaste maailmavaatelistele probleemide üle, vaid keskenduda rohkem eetikale, teadlaste omavahelistele kõlbelistele suhetele, mis minu arvates olid nihestunud. Kordan veel kord, et *ussipesa* all mõeldi siin valitsevat äraspidist usaldamatuse ja salatsemise vaimu, mida mul ei õnnestunud murda. See ilmnes muide ka minu kui instituudi teadusdirektori hukkamõistmisel. Miks siis ikkagi hääletati parteikoosolekul keskkomitee mahitusel koostatud otsuse projekti – minu parteist väljaheitmise –

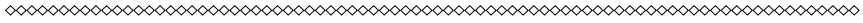
poolt? Vastus on lihtne. Selleks oli hirm. Eeskätt muidugi hirm keskkomitee ees oma töökoha kaotamise pärast. „Vale” hääletamine võis selle kergesti kaasa tuua. Ja mõneti ka hirm oma lojaalsuse pärast. Oli ilmselt neidki, kes lasksid end erikomisjoni poolt minu kohta koostatud õiendist mõjutada. Jäägu see nende südametunnistusele! Niisiis tuligi mul instituudiga pärast pikki kuid kestnud vintsutusi hüvasti jätta. Masendus oli esialgu suur. Paljud endised kolleegid keskkomiteest vältisid kokkusaamist. Kuid nn „hirmu kultuuril” on ka oma positiivne külge. (Vt Dominique Moisi. Emotsioonide geopoliitika. – Eesti Päevalehe AS, 2010, lk 131–175.) Ma sain aru, kes on tõelised sõbrad ja võisin nüüd keskenduda oma doktoritöö lõpetamisele, mille mõne aasta pärast kaitsesin. Pealegi kindlustas see mulle hiljem rahulikuma elu, mil sain pühenduda õppetegevusele kõrgkoolis ja raamatute kirjutamisele.

Tahaksin siinkohal ühe asja ära õiendada, mis mind mälestuste-raamatute kirjutamisel tagantjärele vaevab. Oma varasemas üllitises „Kümme aastat Valges majas” (2013) palusin lugeja ees vabandust tekstis ette tulevate vääratuste pärast. Neid ilmneski, sest aeg teeb mäluga paratamatult oma töö. Näiteks esitasin nimetatud raamatus 1973. aasta vahejuhtumi Pärnus, noorte huligaanitsemise ülemnõukogu valimiste eelõhtul, 1978. aastasse; Noorsooteatri näitlejate külaskäigu Võrtsjärvele Kalev Raave juurde hoopis Valgamaale „Kommunismi” sovhoosi jne. Ka vahetasin oma „Kuldsetes kuuekümneandates” (2011) kogemata ära Tartus kunagi hästi tuntud Aleksandra ja Mall Sarve eesnimed jne. Ei oskagi neid vigu seletada. Asi on selles, et mäletan paremini inimesi, sündmusi ja asju ruumis, eksin aga mõnikord nende toimimise ajalistes raamides ja nimedes. Sünkroonsus nagu kaob. Kardan taoliste vigade sattumist ka antud raamatusse, mistõttu vabandan juba ette. Siin kirjapandu tugineb suuresti minu tollal tehtud märkmetele, säilinud telefonikontaktidele, fotodele ja kirjadele.

Lõpuks viimane küsimus – keda võiks see raamat huvitada? Arvan, et rohkem ajaloo uurijaid, aga ka veel elus olevaid endisi instituudi töötajaid ja neid inimesi, kes tollal instituudiga lähemalt seotud olid. Olgu nendeks siis endised teadusnõukogu liikmed, seal oma doktori- ja kandidaadikraadi kaitsnud või instituudi mitmetes ühiskondlikes komisjonides osalenud isikud, välisautorid, parteiveteranide sugulased jt. Võib-olla ärgitaks see ka mõnd nooremat ajaloolast põhja-

likumalt uurima maja esimeste asukate, eriti Saksa Julgeolekupolitsei ja SD Eestis ning EKP KK kuritegelikku tegevust 1940-ndatel aastatel. Erinevalt varasematest mälestusteraamatutest olen kasutanud ka mõnede instituudi endiste teadurite (Urmas Sõgeli, Natalja Karotomi, Mai Vöörmanni, Rein-Aksel Orase jt) meenutusi, mis võimaldavad selle maja inimestevahelisi suhteid ja olustikku paremini mõista. Kuigi majast endast kui ehitisest on Külli Niidassoo poolt huvitavalt kirjutatud „Majas Tõnismägi 16. Jalutuskäik läbi aja“ (Tuna, 2003, nr 3), on paljugi selle maja inimestega seonduvast (PAI ajalugu, Vabariiklik Parteikool, Partearhiiv jm) veel ammendavalt lahti kirjutamata. Jääme tervikpildi huvides selle töö jätkajat ootama. *Dum spiro, spero!*

TÖNISMÄGI 16

Kurja kuulsusega maja ehitusloost

Maja aadressiga Tõnismägi 16 – see lähiminevikus kurja kuulsuse omandanud hoone asub nimetatud tänava Pärnu maantee poolses otsas ja on seisnud seal vaid paar inimpõlve. Ometi on see ranges hilis-funktsionalistlikus stiilis halli värvi kivist ehitis pälvinud mitmete uurijate tähelepanu. Seda peamiselt tema varasemate asukate tõttu, kes selle oma „võimukoridoriks“ muutsid. Esimeste hulgas aastatel 1940–1941 EK(b)P Keskkomitee ja peagi, viimase lahkumise järel, Saksa Julgeolekupolitsei ja SD Eestis. Pärast sõda hõivasisid maja uuesti EK(b)P Keskkomitee allasutused – Vabariiklik Parteikool ja Partearhiiv ning alates 1952. aastast EKP Keskkomitee Partei Ajaloo Instituut (PAI). Kui maja varasematest asukatest on tänaseks üht-teist ka kirjutatud (*nt* Eesti Julgeolekupolitsei aruanded 1941–1944: Eesti üldine olukord ja rahva meeolu Saksa okupatsiooni perioodi politseidokumentide peeglis. Koostanud T. Noormets. Tallinn, 2002; V. Ohmann. EKP Keskkomitee 1. sekretäri Karl Säre arreteerimisest, reetlikkusest ja tema saatusest. – Tuna, 2001, nr 4 jt), siis hilisematest keskkomitee asutustest tänapäeva võtmes tunduvalt vähem. Vaid partearhiivi ajalugu on mõneti tähelepanu pälvinud (*vt* P. Pillak. Partearhiivi A(Igus) ja O(ts). – Tuna, 1999, nr 1). Meid huvitab esmalt siiski vaadeldava objekti tektooniline aspekt, st maja ehitus ja selle hilisemad ümberehitustööd. Kuna arhivaar Külli Niidassoo on selle loo eespool viidatud artiklis rikkaliku allikmaterjali alusel kirja pannud, siis tuginen omaenda mälestuste kõrval järgnevalt paljuski ka tema artiklile. Viimasest selgub, et maja ehituse ettevalmistustöödega tehti algust juba 1938. aastal. Enne asus sellel kohal vana puitehitis, mille omanik tahtis lammutada. Selleks esitas ta linnavalit-